

ANNA WILK

ORCID 0000-0002-9073-9153

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

EDUKACJA PRAWNA W SZKOŁACH PONADPODSTAWOWYCH

ABSTRACT. Wilk Anna, *Edukacja prawna w szkołach ponadpodstawowych* [Legal Education in Secondary School]. *Studia Edukacyjne* no. 72, 2024, Poznań 2024, pp. 143-160. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 13.02.2024. Accepted: 22.03.2024. DOI: 10.14746/se.2024.72.9

The article addresses the issue of legal education in secondary schools, especially in the context of recent changes that drastically reduce the legal issues discussed in the core curriculum. The author presents the social importance of legal education and the need to raise legal awareness, compares the past and current scope of law-related content provided in the subjects "Social Knowledge" and "History and the Present", and formulates postulates as to the future form of education law in secondary schools.

Key words: legal education, school, law

Pojęcie i znaczenie edukacji prawnej

Rozważania dotyczące kształtu edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych należy rozpocząć od zdefiniowania samego pojęcia „edukacji prawnej”. Podkreślenia wymaga bowiem fakt, iż pojęcia „edukacja prawna” i „edukacja prawnicza” nie są tożsame, gdyż pojęcie „edukacji prawnej” powinno być utożsamiane z wszelkiego rodzaju inicjatywami skierowanymi do rozmaitych grup społecznych, których celem jest podnoszenie ich wiedzy i świadomości prawnej – jest to więc element szerszej pojętej edukacji obywatelskiej (Nieborak, 2021, s. 269). Natomiast, pojęcie „edukacja prawnicza” dotyczy aktywności skoncentrowanej na pogłębianiu wiedzy o prawie u profesjonalistów (prawników, studentów prawa), prowadzonej na wyższym poziomie i dotyczącej między innymi kierunków oraz sposobów nauczania, jak również ich reform (Nieborak, 2021, s. 269). W kontekście szkolnym należy więc mówić o edukacji prawnej (a nie prawniczej) dzieci i młodzieży.

Zgodnie z trafną definicją zaproponowaną przez L. Lewicką, pod pojęciem edukacji prawnej dzieci i młodzieży należy rozumieć działania mające na celu kształtowanie u młodych ludzi postaw respektu i szacunku wobec gwarantowanych przepisami praw wszystkich ludzi na każdym etapie ich życia i rozwoju, przekazywanie w przystępny sposób wiedzy o prawach wszystkich ludzi z uwzględnieniem praw dziecka oraz przekazywanie wiedzy dotyczącej różnych dziedzin prawa, terminologii prawnej, zawodów prawniczych i instytucji, które stanowią prawo oraz stoją na straży przestrzegania jego przepisów (Lewicka, 2018, s. 137).

Edukacja prawna ma ogromne znaczenie w kształtowaniu postaw obywatelskich młodego pokolenia. Jak bowiem słusznie zauważa się w literaturze, świadomość prawna obywateli powinna być jednym z wyznaczników prawidłowo funkcjonującego społeczeństwa otwartego, w którym akceptowana jest odrębność, możliwość realizowania celów stawianych sobie przez jednostki, rozwiązywania problemów i dążenia do samorealizacji (Dudak, 2014, s. 65). Istotną funkcją edukacji prawnej jest także funkcja kreowania zaufania, stanowiącego jeden z fundamentów dobrego społeczeństwa, gdyż bez zaufania, ale też innych fundamentalnych cnót społecznych, trudno mówić o trwaniu i rozwoju wspólnoty (Nieborak, 2021, s. 271). Bardzo ważną część edukacji prawnej stanowi edukacja w zakresie praw człowieka, która powinna prowadzić nie tylko do wzrostu świadomości obywateli w dziedzinie posiadanych praw i wolności oraz mechanizmów dochodzenia roszczeń, ale przyczyni się też do budowy stabilnego świata, opartego na wartościach demokracji, praworządności i przestrzegania praw człowieka (Koba, 2014, s. 255). Edukacja prawna stanowi także narzędzie długofalowej profilaktyki przestrzegania obowiązujących norm zachowania oraz przeciwdziałania i zwalczania czynów niedozwolonych (Kowalczyk, 2020, s. 77).

Wydaje się, że z uwagi na poziom skomplikowania pewnych instytucji prawnych, które mogą być trudne do zrozumienia dla młodszych dzieci, odpowiednim miejscem do prowadzenia edukacji prawnej będą przede wszystkim szkoły ponadpodstawowe (choć oczywiście i w szkołach podstawowych pewne elementy wiedzy prawnej mogą być poruszane). W niniejszym opracowaniu skupię się zatem na kształcie edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych.

Wyzwania w zakresie świadomości prawnej Polaków

Niestety, świadomość prawna Polaków nie jest wysoka, a wielu obywateli naszego kraju prezentuje elementarne braki wiedzy w dziedzinie obowiązujących przepisów prawnych, do przestrzegania których są przecież zob-

wiązani na mocy art. 83 Konstytucji (Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., DzU z 1997 r., nr 78, poz. 483), zgodnie z którym każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Poziom wiedzy prawnej społeczeństwa ilustrują rezultaty badań przeprowadzonych w 2016 roku (Diagnoza, 2016, s. 1 i n.), z których wynika na przykład, że:

- zdaniem 20% respondentów sędziowie w Polsce przy wydawaniu wyroków podlegają Ministrowi Sprawiedliwości, 15% - prezesowi Sądu Najwyższego, a 10% - prezesowi sądu, w którym pracują (odpowiedź prawidłową w świetle art. 178 ust. 1 Konstytucji, że sędziowie podlegają tylko Konstytucji i ustawom zaznaczyło zaledwie 14% respondentów - Diagnoza, 2016, s. 14);

- zdaniem 49% respondentów sędziowie w Polsce są członkami partii politycznych (podczas gdy jednocześnie 39% respondentów twierdzi, że sędziowie nie mogą być członkami partii politycznych - co zresztą wynika z art. 178 ust. 3 Konstytucji - Diagnoza, 2016, ss. 15-16);

- 43% respondentów nie wie, że można sporządzić testament własnoręcznie na zwykłej kartce papieru (Diagnoza, 2016, s. 20) (co wynika z art. 949 §1 KC - Ustawa z 24.4.1964 r. - Kodeks cywilny, tj. DzU z 2023 r., poz. 1610, 1615, 1890, 1933);

- zdaniem 42% respondentów sporządzony testament można odwołać tylko u notariusza, zaś 21% w ogóle nie wie, czy można odwołać testament (Diagnoza, 2016, s. 21), podczas gdy zgodnie z art. 943 KC, spadkodawca może w każdej chwili odwołać zarówno cały testament, jak i jego poszczególne postanowienia i nie jest konieczne, aby czynić to w formie aktu notarialnego.

Powyższe odpowiedzi dotyczą fundamentalnych kwestii odnoszących się zarówno do podstaw funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, jak i problemów ważnych dla każdej jednostki, takich jak dziedziczenie. W literaturze podkreśla się także, iż za szczególnie niepokojący należy dodatkowo uznać niski stan świadomości Polaków w zakresie praw człowieka, i to zarówno wśród społeczeństwa, jak i funkcjonariuszy publicznych, co prowadzi do sytuacji naruszania praw człowieka, jak i ich nadużywania, wynikającego z błędnego utożsamiania praw człowieka z niczym nieograniczoną wolnością, bez liczenia się z prawami innych osób (Koba, 2012, s. 182).

Jednakże, problemem nie jest tylko niski stan świadomości prawnej polskiego społeczeństwa, lecz także niski poziom zaufania do przedstawicieli zawodów prawniczych. Z przytoczonych badań z 2016 roku wynika, że tylko około połowa respondentów ma zaufanie do sądów i prokuratury, 83% pytanych zgadza się ze stwierdzeniem, że w sądach panuje nadmierna biurokracja, 57% uważa że sądy są przekupne (Diagnoza, 2016, ss. 5-7). Jedynie 44% pytanych stwierdziło że sądy wydają sprawiedliwe wyroki i są obiektywne, i tylko zdaniem 38% respondentów sądy są niezależne politycznie (Diagnoza, 2016, s. 8). Z kolei, z badania CBOS przeprowadzonego w 2022 roku wynika,

że 53% respondentów nie ufa sądom, zaś w przypadku Trybunału Konstytucyjnego odsetek ten jest jeszcze wyższy, bo wynosi 60% (Komunikat, 2022, s. 10). Jednocześnie, w społeczeństwie brakuje nawyku korzystania z profesjonalnych porad prawnych, a głównym źródłem wiedzy o prawie jest Internet, z którego informacje czerpie 43% badanych. Zaledwie co piąta osoba decyduje się skonsultować swój problem z adwokatem lub radcą prawnym, pomimo funkcjonujących w każdej gminie punktów bezpłatnych porad prawnych (Rojek-Socha, 2019). Wynika to nie tylko z kierowania się wygodą i korzystania z porad internetowych oraz przeświadczenia o wysokich kosztach pomocy prawnej (często błędnego, wobec funkcjonowania nieodpłatnej pomocy prawnej oraz możliwości uzyskania pomocy prawnej z urzędu w postępowaniu sądowym), ale także z braku zaufania do przedstawicieli zawodów prawniczych (Sobczak, 2019).

W powyższym kontekście za trafną należy uznać diagnozę D. Woźniakowskiej-Fajst, wedle której

Polacy unikają prawa jak ognia i w rezultacie niejednokrotnie w pewnym momencie muszą skonfrontować się z poważnymi problemami, które sami na siebie sprowadzili. Unikanie szukania wiedzy o prawie i legalnych rozwiązań pojawiających się kłopotów skutkuje egzekucjami komorniczymi (dłużnicy unikają konfrontacji z bankiem, wierzycielem, komornikiem tak długo, jak mogą, i w rezultacie narażają się na egzekucję, której można było uniknąć, gdyby tylko zawczasu podjąć jakieś działania), odpowiedzialnością karną (ludzie np. nie mają świadomości, że przestępstwa bez ofiar, takie jak podrobienie podpisu żony za jej zgodą, to też przestępstwa) czy wreszcie są zaskoczeni, że nie mogą sprzedać mieszkania po babci, do którego się wprowadzili wiele lat temu po jej śmierci, bez przeprowadzenia postępowania spadkowego (Woźniakowska-Fajst, 2012, s. 7).

Dlatego, jak trafnie podkreśla wspomniana Autorka, poza wiedzą i umiejętnościami konieczne jest też zbudowanie postaw: przezwyciężenia lęku przed prawem i zachęcenie do aktywnego korzystania z jego mechanizmów (Woźniakowska-Fajst, 2012, s. 8).

Nie można jednak obwiniać obywateli za ich niski stan świadomości prawnej oraz niski poziom zaufania do wymiaru sprawiedliwości i zawodów prawniczych. Zjawisko to ma bowiem swoje przyczyny. Co prawda, w sondażach zaufania społecznego do sądów i prawników nie zadaje się z reguły pytania o uzasadnienie odpowiedzi respondentów, jednak wydaje się, że podstawowe przyczyny opisanego wyżej stanu rzeczy są dwie. Pierwszą stanowią polityczne spory o kształt sądownictwa i jego reformy dokonywane przez poprzednią władzę, które w sondażach opinii publicznej zostały ocenione negatywnie przez większość pytanych (w sondażu z 2022 r. negatywnie reformy te oceniło 53,6% respondentów – Sondaż, 2022; zaś według bardziej szczegółowego sondażu z 2021 r. 71,9% badanych stwierdziło, że reformy

te nie przyspieszyły pracy sądów, zdaniem 56,7% z nich podporządkowały wymiar sprawiedliwości władzy politycznej, natomiast 69,3% wskazało, że reformy te nie zwiększyły zaufania do wymiaru sprawiedliwości – Polacy, 2021). Negatywna ocena społeczna reform sądownictwa może powodować negatywne nastawienie do wymiaru sprawiedliwości i brak zaufania do niego. Natomiast drugą przyczynę może stanowić zjawisko tak zwanej inflacji prawa, czyli zwiększania się liczby regulacji prawnych, połączonego z obniżaniem się jakości stanowionego prawa (Rogowski, 2018, ss. 14-15). Szybkie tempo zmian legislacyjnych i spadający poziom zrozumiałości i klarowności tworzonych przepisów może powodować u obywateli poczucie zagubienia i przeświadczenie, że prawo jest czymś trudnym i niejasnym – swego rodzaju „wiedzą tajemną, dostępną tylko dla wybranych”.

Pierwszego ze wskazanych wyżej problemów szkoła nie może oczywiście rozwiązać, gdyż jest to kwestia woli politycznej i przeprowadzenia takich reform wymiaru sprawiedliwości, które zwiększałyby poziom zaufania społecznego do jego przedstawicieli. Może ona jednak mieć pewne zadania w zakresie niwelowania skutków drugiego problemu – co prawda system edukacji nie zlikwiduje zjawiska inflacji prawa, jednak poprzez odpowiednie upowszechnianie wiedzy o prawie oraz kształtowanie u uczniów nawyku zasięgania porad prawnych przed załatwieniem ważnych spraw życiowych może przyczynić się do wzrostu świadomości prawnej obywateli, lepszej znajomości przez nich własnych praw i obowiązków, uniknięcia wielu negatywnych skutków nieznajomości prawa i tym samym budowy społeczeństwa, w którym praworządność jest istotną wartością.

Ewolucja kształtu edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych

Kształt edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych przeszedł w ostatnim czasie znaczące zmiany. Do 2022 roku wynikał on z Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (DzU z 2018 r., poz. 46) i był realizowany w ramach przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie” (WOS)¹. Zgodnie z tym Rozporządzeniem, w zakresie podstawowym przedmiotu WOS uczeń na przykład: wyjaśnia, czym różnią się normy prawne od innych ty-

¹ Pewne elementy edukacji prawnej zawiera także przedmiot „Biznes i Zarządzanie” (dawniej „Podstawy przedsiębiorczości”), jednak z uwagi na ograniczone rozmiary niniejszego opracowania skupię się tylko na przedmiotach „Wiedza o społeczeństwie” oraz „Historia i teraźniejszość”.

pów norm; wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, niezajomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania; przedstawia źródła prawa w Rzeczypospolitej Polskiej i procedurę ustawodawczą; rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne; wskazuje, w jakim kodeksie obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy; interpretuje przepisy prawne; wyjaśnia podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i prawa zobowiązaniowego (osoba fizyczna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo a pełnomocnictwo, zobowiązanie), prawa rzeczowego i spadkowego (własność, formy nabycia własności, spadek, dziedziczenie ustawowe i testamentowe, zachówek) oraz prawa rodzinnego (małżeństwo, wspólnota majątkowa, prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego, obowiązek alimentacyjny); przedstawia przebieg postępowania cywilnego oraz uczestniczące w nim strony; analizuje kazus z zakresu prawa cywilnego lub rodzinnego, w tym pozew w takiej sprawie; odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy decyzja administracyjna jest ważna; wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji organów administracyjnych; pisze odwołanie od decyzji administracyjnej; przedstawia przebieg postępowania administracyjnego; analizuje wzory zażaleń na postanowienia organów administracji oraz wzory skarg do wojewódzkiego sądu administracyjnego; przedstawia przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim strony; wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; pisze zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa; wskazuje, do jakich organów i instytucji można się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach; przedstawia zadania notariuszy, radców prawnych, adwokatów; wyjaśnia, jak można korzystać z dokumentacji gromadzonej w urzędach i archiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; pisze wnioski o udzielenie informacji publicznej.

Natomiast, w zakresie rozszerzonym uczeń dodatkowo: rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne); wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym oraz pojęcie luki prawnej; rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne; pisane, niepisane); porównuje ścieżkę legislacyjną wymaganą do zmiany Konstytucji, tworzenia ustaw, ustawy budżetowej i projektów uznanych za pilne; przedstawia różne procedury przedratyfikacyjne w przypadku ratyfikowanych umów międzynarodowych; wskazuje zależności między rozporządzeniami a ustawami oraz zarządzeniami a uchwałami (w przypadku aktów prawa miejscowego); wymienia obowiązujące akty prawne niebędące źródłami pra-

wa i wyjaśnia ich specyfikę; wyjaśnia zależności między prawem unijnym i krajowym; przedstawia formy prawa wtórnego Unii Europejskiej i ich miejsce w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia strukturę właściwego ze względu na własne miejsce zamieszkania sądu rejonowego, okręgowego oraz apelacyjnego (na podstawie aktualnego informatora prawniczego); wykazuje specyfikę i dwuinstancyjność sądownictwa wojskowego; wyjaśnia instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego (ograniczona i pełna zdolność do czynności prawnych osoby fizycznej; ubezwłasnowolnienie; oświadczenie woli; osoba prawna; czynności prawne i ich forma), prawa rzeczowego (współwłasność łączna i ułamkowa; ruchomość i nieruchomości; użytkowanie wieczyste, użytkowanie, posiadanie, służebność, zastaw, hipoteka) i prawa spadkowego (spadkobierca; formy testamentu; przyjęcie i odrzucenie spadku); analizuje kazusy z zakresu prawa rzeczowego i spadkowego; wyjaśnia instytucje prawne prawa zobowiązaniowego (wierzytelność, dług; wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania; odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa); znajduje wzory umów najmu lokalu; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla wynajmującego i najemcy; znajduje wzory umów zlecenia i umów o dzieło; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla zleceniobiorcy i autora dzieła; wyjaśnia instytucje prawne prawa pracy (umowa o pracę i jej rodzaje; rozwiązywanie umowy o pracę i jego rodzaje; rodzaje urlopów; prawa i obowiązki pracownicze); porównuje sytuację jednostki wynikającą z różnych form zatrudnienia: umowa o pracę, umowy cywilnoprawne, prowadzenie działalności gospodarczej osoby fizycznej; wyjaśnia instytucje prawne prawa rodzinnego (intercyza; rozwód, separacja; pokrewieństwo i powinowactwo; przysposobienie); przedstawia podstawowe zasady postępowania cywilnego; pisze pozew w sprawie cywilnej; znajduje wzory apelacji i je analizuje; przedstawia, w jakich sytuacjach Sąd Najwyższy może rozpoznać pozytywnie skargę kasacyjną; stosuje w analizie przypadku podstawowe instytucje prawa karnego (odpowiedzialność za wykroczenie i karna, wykroczenie a przestępstwo, występki a zbrodnia; wina i kara; zasada domniemania niewinności; prawo do obrony; wyłączenie odpowiedzialności karnej); przedstawia kary i środki karne unormowane w Kodeksie wykroczeń i Kodeksie karnym; wskazuje specyfikę poszczególnych rodzajów wykroczeń (przeciwko: osobie, zdrowiu, mieniu oraz bezpieczeństwu osób i mienia) oraz przestępstw (przeciwko: życiu i zdrowiu, wolnościom osobistym oraz mieniu); podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego; wyjaśnia rolę prokuratora i oskarżyciela posiłkowego; pisze akt oskarżenia prywatnego.

Uzupełnieniem tego rodzaju „klasycznej” edukacji prawnej były treści dotyczące organów władzy i ich kompetencji, a także praw człowieka. Zatem, w zakresie podstawowym znajdowały się między innymi treści dotyczące

zasad ustrojowych określonych w Konstytucji, funkcjonowania i kompetencji najważniejszych organów władzy (Sejm i Senat, Prezydent, Rada Ministrów), funkcjonowania samorządu terytorialnego oraz struktury sądownictwa, a także katalogu praw człowieka i środków ich ochrony (w tym skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich, skargi konstytucyjnej, skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu), praw mniejszości narodowych i etnicznych, organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka oraz różnic w przestrzeganiu praw człowieka w państwach demokratycznych i niedemokratycznych. Treści te były uzupełnione także o inne zagadnienia związane z prawem, na przykład dotyczących zasad funkcjonowania systemu ubezpieczeń społecznych, prawa międzynarodowego oraz funkcjonowania organizacji międzynarodowych, w tym zwłaszcza Unii Europejskiej oraz prawa wspólnotowego. Natomiast, w zakresie rozszerzonym dodatkowo poruszane były treści z zakresu między innymi systemów politycznych i modeli sprawowania władzy w wybranych państwach świata, rodzajów stanów nadzwyczajnych w Polsce i warunków ich wprowadzania, finansów publicznych i budżetu państwa, jak również pogłębione zagadnienia z zakresu struktury i funkcjonowania sądownictwa, praw człowieka i ich ochrony oraz funkcjonowania organizacji międzynarodowych i integracji europejskiej. Tak prowadzona edukacja prawna zapewniała młodzieży szeroki zakres wiedzy niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie opartym na zasadzie praworządności oraz radzenia sobie w sytuacjach problemów prawnych.

Jednakże, w Rozporządzeniu Ministra Edukacji i Nauki z 8 marca 2022 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (DzU z 2022 r., poz. 622) przedmiot „Wiedza o społeczeństwie” w zakresie podstawowym został zastąpiony przedmiotem „Historia i teraźniejszość” (HiT) (realizowanym tylko w zakresie podstawowym), który ma stanowić połączenie historii najnowszej (po 1945 r.) z elementami wiedzy o społeczeństwie. W ramach tego przedmiotu treści związane z prawem sprowadzają się jedynie do tego, że uczeń ma rozumieć istotę prawa, wyjaśniać, czym jest prawo stanowione (*lex*) i jego związek z uprawnieniami (*ius*) obecnymi w niepisanych standardach, niezależnych od władzy prawodawczej; wiedzieć, na czym polega różnica między pozytywistyczną a prawnonaturalną koncepcją prawa oraz rozpoznawać sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne. Równie pobieżnie zostały potraktowane zagadnienia ustrojowe, gdyż sprowadzają się do wyjaśnienia pojęcia demokratycznego państwa prawa, głównych postanowień Konstytucji (preambuła, relacje między najważniejszymi organami władzy, niezawisłość sądów i trójpodział władzy, prawa i obowiązki obywatela RP, przepisy dotyczące małżeństwa i rodziny) oraz podstawowych atrybutów jednostek

samorządu terytorialnego jako wspólnot lokalnych. Natomiast, w zakresie praw człowieka uczeń ma wyjaśniać podstawy i treść praw człowieka oraz ich związek z dziedzictwem cywilizacji zachodniej (inspiracje płynące z chrześcijaństwa oraz z nauki o prawie naturalnym sięgającej czasów grecko-rzymskich), przedstawiać zasady ogólne i katalog praw człowieka wynikające z Konstytucji sądowe środki ochrony praw i wolności oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich.

Z kolei, przedmiot „Wiedza o społeczeństwie” realizowany w zakresie podstawowym w ogóle zniknął, natomiast co do tego przedmiotu realizowanego w zakresie rozszerzonym treści związane z prawem zostały także istotnie ograniczone. Zatem, według powyższego rozporządzenia w ramach zakresu rozszerzonego „WOS” uczeń:

- rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne) oraz ich inspiracje pochodzące z kulturowego dziedzictwa Europy (prawo rzymskie, prawo kanoniczne);

- wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym oraz pojęcie luki prawnej; rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne, pisane, niepisane);

- wyjaśnia pojęcie praw człowieka oraz ich związek z dziedzictwem cywilizacji zachodniej;

- rozróżnia generacje praw człowieka, stosując pojęcia praw negatywnych i pozytywnych oraz wskazując na inny stopień ich ochrony; wymienia główne dokumenty dotyczące praw człowieka (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., konwencja haska, konwencje genewskie, Deklaracja praw człowieka);

- przedstawia kwestie urzeczywistnienia wybranej wolności człowieka i stopnia jej ograniczenia związanego z prawami innych osób lub porządkiem publicznym.

Odnosnie zagadnień ustrojowych, większość podstawowych informacji dotyczących funkcjonowania najważniejszych organów państwa i modeli sprawowania władzy pozostała w podstawie programowej, jednakże istotnemu ograniczeniu uległy treści związane z prawem międzynarodowym, funkcjonowaniem Unii Europejskiej i innych organizacji międzynarodowych. Regres jest widoczny także w odniesieniu do treści dotyczących praw człowieka.

Samo wprowadzenie przedmiotu „Historia i teraźniejszość” należy ocenić krytycznie w pierwszej kolejności z tego powodu, że część objętych zakresem jego podstawy programowej treści pokrywa się z treściami realizowanymi w ramach przedmiotu „Historia” w zakresie podstawowym i rozszerzonym (treści te wymienione są w tym samym Rozporządzeniu Ministra Edukacji

i Nauki z 8 marca 2022 r.). Dublowanie treści przekazywanych w ramach dwóch przedmiotów nie jest racjonalnym rozwiązaniem. Jednakże, z punktu widzenia edukacji prawnej największą wadą wprowadzenia tego przedmiotu jest praktyczne wyrugowanie edukacji prawnej ze szkół ponadpodstawowych i to nawet w przypadkach kształcenia uczniów w klasach z rozszerzoną „Wiedzą o społeczeństwie”, gdyż także w ramach tego przedmiotu treści związane z prawem zostały potraktowane bardzo pobieżnie.

Jak trafnie podsumowuje K. Gmerek,

treści nauczania z zakresu edukacji prawnej w ramach HiT-u uległy znacznemu zubożeniu, a także uogólnieniu w stosunku do tych, które były przewidziane do realizacji w ramach WOS-u na poziomie podstawowym. Po pierwsze, całkowicie wyeliminowano zagadnienia z zakresu: prawa cywilnego procesowego, prawa karnego procesowego, prawa Unii Europejskiej, organów pomocy prawnej oraz praw mniejszości narodowych i etnicznych. Po drugie, wyeliminowano większość zagadnień z zakresu: prawa administracyjnego, prawa cywilnego materialnego, prawa konstytucyjnego oraz prawa międzynarodowego. W przypadku prawa międzynarodowego pozostawiono wyłącznie zagadnienia z zakresu praw człowieka, które w zasadzie zostały przedstawione w ujęciu historycznym. Po trzecie, w części ograniczono zagadnienia z zakresu prawa rodzinnego. Po czwarte, pozostawiono bez zmian, i tak bardzo ograniczone, zagadnienia z zakresu prawa karnego materialnego. Po piąte, całkowicie zmieniono zagadnienia z zakresu teorii i filozofii prawa, uwzględniając wyłącznie problematykę filozoficznoprawną (Gmerek, 2023, s. 88).

Dokonane zmiany prowadzić będą do tego, że w szkołach, w których nie odbywają się żadne pozalekcyjne, fakultatywne zajęcia z podstaw prawniczych lub na przykład spotkania z zaproszonymi prawnikami, młodzież praktycznie nie będzie mieć możliwości zapoznania się z podstawowymi instytucjami prawnymi, mogącymi mieć wpływ na jej codzienne funkcjonowanie i to zarówno w wieku nastoletnim, jak i później, w dorosłym życiu. Jest to całkowicie niezrozumiałe, jeżeli wziąć pod uwagę fakt, że prawo jest w istocie jedyną dziedziną wiedzy, którą każdy mieszkaniec Polski, niezależnie od poziomu swego wykształcenia i zainteresowań, ma obowiązek znać, co wynika z przytoczonego już art. 83 Konstytucji. Należy bowiem zauważyć, że nie ma obowiązku znajomości na przykład zasad poprawnej pisowni czy podstaw matematyki – istnieje jedynie obowiązek szkolny do 18. roku życia (art. 30 Konstytucji), jednakże dorośli zapominają przecież znaczną część treści przekazywanych w szkole i nikt ich ze znajomości tych treści nie rozlicza. Natomiast wiedza o prawie jest wiedzą, którą każdy musi przyswoić, bowiem nie sposób zrealizować wyrażonego w art. 83 Konstytucji obowiązku przestrzegania prawa bez jego znajomości. Nie można przecież przestrzegać prawa, którego się nie zna. Skoro więc ustawodawca nakłada na społeczeństwo obowiązek znajomości prawa, powinien dołożyć szczegól-

nych starań, aby wiedzę o prawie upowszechnić, jednakże z niezrozumiałych przyczyn zwrócił się on w zupełnie przeciwnym kierunku, to jest odejścia od edukacji prawnej.

Konsekwencje takiego podejścia do edukacji prawnej (a raczej jej braku) nietrudno przewidzieć i można je ukazać na kilku przykładach. Przede wszystkim, walka z różnymi patologicznymi zachowaniami młodzieży może być jeszcze trudniejsza. Jeżeli bowiem nastolatkom nie będą mieli wiedzy, że na przykład „hejt” internetowy może wyczerpywać znamiona przestępstwa zniewagi (art. 216 KK – Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. DzU z 2024 r., poz. 17), jak również stanowić naruszenie dóbr osobistych (art. 23 KC), że bezprawne rozpowszechnianie cudzego wizerunku w Internecie może rodzić konsekwencje cywilne², a nawet i karne³, wreszcie – nie będą wiedzieć, od jakiego wieku można ponosić prawne konsekwencje swoich czynów⁴, może to sprzyjać ich poczuciu bezkarności i prowadzić do błędnego przeświadczenia, że z uwagi na młody wiek nic im nie grozi, gdyż za wszystko odpowiadają rodzice. Narastający problem samobójstw dzieci i młodzieży (Kuberska-Przekwas, 2014, ss. 51-70; Araucz-Boruc, 2023, ss. 5-22) wymaga także zwrócenia większej uwagi na dzieci pokrzywdzone różnego rodzaju patologicznymi zachowaniami rówieśników, jednakże trudno z tym problemem walczyć, jeżeli młodzież nie będzie świadoma bezprawności pewnych zachowań i nie będzie wiedziała, w jakich instytucjach szukać pomocy. To samo odnosi się zresztą do wszelkich innych przypadków przemocy, której ofiarami są osoby małoletnie – na przykład przemocy w rodzinie, przemocy

² Zgodnie z art. 24 §1 i 2 KC, ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli skutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

³ Na przykład, zgodnie z art. 191a §1 KK, kto utrwała wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej, używając w tym celu wobec niej przemocy, groźby bezprawnej lub podstępny, albo wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej bez jej zgody rozpowszechnia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

⁴ Zgodnie z art. 426 KC, małoletni, którzy ukończyli 13 lat, mogą odpowiadać za wyrządzoną szkodę, zaś art. 10 KK ustala minimalny wiek odpowiedzialności karnej na 17, jednakże z wyjątkami pozwalającymi na jego obniżenie w przypadku szczególnie poważnych przestępstw do 15, a nawet 14 lat (§2 i 2a). Dodatkowo, na mocy art. 1 ust. 1 pkt 2 ustawy z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (DzU z 2022 r., poz. 1700 ze zm.), możliwa jest odpowiedzialność nieletnich (niebędąca odpowiedzialnością karną) w sprawach o czyny karalne – wobec osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat. Szeroko rozpowszechnione, potoczne przekonanie, że odpowiedzialność za swoje czyny ponosi się po ukończeniu 18. roku życia jest zatem przekonaniem całkowicie błędnym.

seksualnej ze strony dorosłych. Brak wiedzy na temat prawnych możliwości przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci może prowadzić do dramatów ludzkich i utrwalac poczucie bezkarnosci u sprawców. Za całkowicie niezrozumiałą w kontekście wyrażonej w art. 18 Konstytucji zasady ochrony małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa należy także uznać rezygnację z uświadamiania młodzieży co do praw i obowiązków dzieci i dorosłych w rodzinie, wynikających z KRO (Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tj. DzU z 2023 r., poz. 2809). Trudno w tej sytuacji mówić o należytych przygotowaniu dzieci i młodzieży do przyszłego funkcjonowania w rodzinie, będącej przecież podstawową komórką społeczną. Wreszcie, nie ucząc dzieci i młodzieży podstawowych zasad funkcjonowania organów władzy i nie przekazując im wiedzy dotyczących podstawowych, a fundamentalnych w życiu każdego człowieka instytucji prawnych, takich jak zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych, własność czy dziedziczenie, kształtować będziemy jednostki nieuświadomione obywatelsko, nieznające swoich podstawowych praw i obowiązków, i w istocie nieznające zasad rządzących światem, w którym przyszło im żyć.

Możliwości podniesienia poziomu edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych

Analizę możliwości podniesienia poziomu edukacji prawnej w szkołach ponadpodstawowych należy rozpocząć od tego, czy powrócić do rozwiązań sprzed wprowadzenia HiT-u, czy też stworzyć zupełnie nowy przedmiot, poświęcony tylko zagadnieniom prawnym. Na razie w Ministerstwie Edukacji prowadzone są prace nad zmianą podstawy programowej w kierunku jej „odchudzenia”, co oczywiście nie doprowadzi do dodania do WOS-u ani HiT-u żadnych dodatkowych treści związanych z prawem (w projekcie zmian nie dodano żadnych nowych elementów edukacji prawnej ani w zakresie WOS-u, ani HiT-u – zob. Zmiana, 2024). Zapowiedzi sformułowane przez przedstawicieli rządu wskazują raczej na zamiar pójścia w kierunku stworzenia „nowego przedmiotu, nawiązującego do WOS-u, ale też korzystającego z pewnych dobrych rozwiązań, które były zaproponowane jako idea przyszłości HiT-owi” (HiT, 2023). Według ostatnich doniesień medialnych, nowy przedmiot miałby być nauczany od 1 września 2025 roku, nosić nazwę „Edukacja obywatelska” i obejmować następujące zagadnienia: kwestie regionalne i zrozumienie, jak działa samorząd, funkcjonowanie państwa i jego instytucji, wiedza o Unii Europejskiej, problemy globalne w kontekście polityki klimatycznej i migracyjnej (Nowy przedmiot, 2024). Taki kształt planowanego przedmiotu oznaczałby, że w dalszym ciągu brakowałoby więc

przywrócenia przekazywania wiedzy z zakresu takich zagadnień, jak prawo cywilne, karne, czy rodzinne.

Próby tworzenia nowego przedmiotu należy jednak ocenić krytycznie. Dobrym rozwiązaniem byłby powrót do przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie” w kształcie przewidzianym rozporządzeniem z 30 stycznia 2018 roku, gdyż ujmował on zagadnienia prawnicze w zakresie wystarczającym do zapewnienia młodzieży elementarnego poziomu świadomości prawnej, potrzebnego w codziennym życiu. W mojej ocenie, nie ma sensu wprowadzanie kolejnych eksperymentów w sytuacji, kiedy istnieją stare i sprawdzone rozwiązania, z których można skorzystać. Jest jednak jeszcze jeden argument, który przemawia za takim podejściem, a mianowicie uniknięcie jednej z przyczyn, dla których prawo może być obecnie postrzegane przez obywateli jako trudne i niezrozumiałe – jego ciągłych zmian, sprzyjających inflacji prawa. Poczucie pewności prawa jest jednym z kluczowych fundamentów zaufania do państwa i systemu prawnego, a ciągle zaskakiwanie uczniów nowymi pomysłami na ich edukację (a w przyszłości – co dla nich szczególnie istotne – także maturę) nie będzie sprzyjać kształtowaniu takiego zaufania. Nie byłoby dobrze, aby w naszym kraju utarła się praktyka radykalnych zmian w systemie edukacji przy okazji każdej zmiany władzy, gdyż stałość i pewność w edukacji, tak jak i w prawie, jest istotną wartością, którą należy chronić. Oczywiście, rozwiązania błędne, takie jak „HiT” powinny być zlikwidowane, jednak nie oznacza to, że pozostawiona przez nie luka powinna stanowić pole do wprowadzania coraz to nowych innowacji.

Zapowiedzi utworzenia jakiejś nowej „hybrydy WOS-u i HiT-u” są niepokojące także z tego względu, że jest to kolejna próba łączenia treści, które należą do odrębnych dziedzin wiedzy. Zagadnienia z zakresu historii powinny być przekazywane w ramach przedmiotu „Historia”, a elementy edukacji obywatelskiej i prawnej – w ramach osobnych zajęć. Owszem, szkoła powinna być interdyscyplinarna w tym sensie, że uczniom należy wskazywać powiązania pomiędzy różnymi dziedzinami wiedzy i przedstawiać, w jaki sposób zagadnienia z jednego przedmiotu mogą być przydatne w ramach innych dziedzin wiedzy (np. w jaki sposób wiedza z zakresu matematyki może przydać się na informatyce, a wiedza z dziedziny chemii – na biologii), ale próby tworzenia wszelkich przedmiotów „hybrydowych” zagrażają tym, że zagadnienia z jednej dziedziny zdominują w postawie programowej inne treści, jak stało się to z HiT-em. Tworzenie tego rodzaju przedmiotów wymaga dobrego ustalenia równowagi pomiędzy treściami z różnych dziedzin i przykład takiej równowagi w mojej ocenie stanowi WOS w kształcie przewidzianym Rozporządzeniem z 30 stycznia 2018 roku, który także jest przedmiotem hybrydowym, jednak o znacznie lepszych proporcjach pomiędzy dwoma jego filarami – elementami socjologii i prawa.

Dodatkowym wsparciem argumentacji na rzecz niełączenia treści prawnych z treściami historycznymi jest obowiązująca klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych, zgodnie z którą historia należy do dziedziny nauk humanistycznych, natomiast nauki socjologiczne, nauki prawne oraz nauki o polityce i administracji – do dziedziny nauk społecznych (zob. załącznik do Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych – DzU z 2022 r., poz. 2202). Jeżeli już zagadnienia społeczne i prawne miałyby być łączone z jakimś innym przedmiotem szkolnym, to powinien to być raczej „Biznes i Zarządzanie” (dawniej „Podstawy przedsiębiorczości”), albowiem ekonomia i finanse, zgodnie z powyższym rozporządzeniem, także należą do dziedziny nauk społecznych, a prawo jest mocno powiązane z niektórymi zagadnieniami ekonomicznymi (dotyczy to np. umów zawieranych z bankami i ubezpieczycielami, ochrony konsumentów, czy ubezpieczeń społecznych).

Osobnym problemem są natomiast kwalifikacje nauczycieli do prowadzenia edukacji prawnej. Zgodnie bowiem z §3 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 1 sierpnia 2017 roku w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (DzU z 2017 r., poz. 1575 ze zm.), kwalifikacje do zajmowania stanowiska nauczyciela w placówkach doskonalenia nauczycieli, poradniach psychologiczno-pedagogicznych, w tym poradniach specjalistycznych, bibliotekach pedagogicznych, kolegiach pracowników służb społecznych, szkołach policealnych, liceach ogólnokształcących, technikach, branżowych szkołach II stopnia, branżowych szkołach I stopnia, gimnazjach, placówkach oświatowo-wychowawczych oraz placówkach zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, posiada osoba, która ukończyła:

1) studia drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie, na kierunku (specjalności) zgodnym z nauczaniem przedmiotem lub prowadzonymi zajęciami, oraz posiada przygotowanie pedagogiczne lub

2) studia drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie, na kierunku którego efekty kształcenia w zakresie wiedzy i umiejętności obejmują treści nauczanego przedmiotu lub prowadzonych zajęć, wskazane w podstawie programowej dla tego przedmiotu na odpowiednim etapie edukacyjnym, oraz posiada przygotowanie pedagogiczne lub

3) studia drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie, na kierunku (specjalności) innym niż wymieniony w pkt 1 i 2, i studia podyplomowe w zakresie nauczanego przedmiotu lub prowadzonych zajęć, oraz posiada przygotowanie pedagogiczne.

Nauczyciel prowadzący zajęcia obejmujące elementy edukacji prawnej nie musi więc mieć ukończonych studiów prawniczych. Nie istnieją zresztą takie kierunki studiów, jak „Wiedza o społeczeństwie” lub „Historia i teraz-

niejszość”, w związku z czym, jako że prawnicy zwykle wybierają inną drogę zawodową niż zawód nauczyciela, kierunkami zgodnymi z nauczaniem przedmiotem będą przede wszystkim historia lub socjologia. Niemniej jednak, pkt 3 przytoczonego wyżej przepisu zezwala na nauczanie również absolwentom kierunków innych niż zgodne z nauczaniem przedmiotem i studiów podyplomowych, co w istocie powoduje, że uczyć WOS-u lub HiT-u może na przykład nauczyciel matematyki, biologii, czy wychowania fizycznego, który ukończy studia podyplomowe uprawniające do nauczania WOS-u lub HiT-u.

Skutki takiego ujęcia wymogów dotyczących kwalifikacji nauczycieli trafnie ujmuje M. Stec, wskazując, że

nauczycielom w ogóle (uczącym „wiedzy o społeczeństwie”, historii i innych przedmiotów) brakuje – zdaniem środowiska prawniczego – wystarczających kompetencji (orientacja w prawie) do prowadzenia zajęć z edukacji prawnej. Bez przygotowania prawnego nie powinni uczyć prawa. W podstawach programowych studiów nieprawniczych nie ma elementów prawa lub są one bardzo okrojone. Na studiach brakuje podstaw prawa, a przyszli nauczyciele stykają się co najwyżej z prawem oświatowym, idąc więc uczyć, nie mają wystarczającej wiedzy. Nie ma także takiego kierunku studiów, jak „edukacja obywatelska” czy „wiedza o społeczeństwie”, dlatego dużą część nauczycieli przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” stanowią historycy, którzy są nastawieni na przeszłość – i temu jest podporządkowana ich metodyka i metodologia. (...) Nauczyciel przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” nie jest szczególnie predystynowany do nauczania prawa – równie dobrze może się tym zajmować każdy inny nauczyciel – matematyki czy języka angielskiego – po odpowiednim przeszkoleniu (Stec, 2012, ss. 19-20; podobnie Koba, 2012, s. 158).

Trudno jednakże zobowiązywać szkoły do zatrudniania prawników jako pełnoetatowych nauczycieli, bowiem wybierają oni raczej inną drogę zawodową, w postaci pracy w wymiarze sprawiedliwości lub prowadzenia własnej kancelarii. Dlatego, należy postulować dwa rozwiązania: po pierwsze, szkolenie nauczycieli WOS, przeprowadzane przez prawników, po drugie zaś – organizowanie fakultatywnych zajęć z prawoznawstwa dla zainteresowanych uczniów, które to zajęcia mogłyby być prowadzone przez prawników. M. Stec, na podstawie badań przeprowadzonych w środowisku edukacyjnym i prawniczym, wskazuje, że jej respondenci za świetny pomysł uznali to, żeby prawnicy prowadzili edukację prawną na zajęciach pozalekcyjnych (Stec, 2012, s. 21). Należy zgodzić się z poglądem, iż

takie rozwiązanie ma same zalety: zajęcia będą kierowane do uczniów, którzy są rzeczywiście zainteresowani (a nie do tych, którzy wybierają przedmiot „wiedza o społeczeństwie” rozszerzony ze względu na maturę i których ten przedmiot tak naprawdę nie interesuje), prawnicy mogą w pełni stosować prawniczą metodologię i uczyć tego, co uważają za ważne i przydatne, uczniowie na regularnych (szkolnych) zajęciach z przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” zajmą się tym, co (z ich perspektywy) jest najważ-

niejsze – przygotowaniem do egzaminu pod kątem przedmiotów preferowanych przez uczelnie, a na zajęciach pozalekcyjnych mogą poszerzać swoją wiedzę bezinteresownie – bez troski o ocenę, która liczy się przy zdawaniu na studia (Stec, 2012, s. 21).

Warto więc rozważyć zaangażowanie prawników praktyków lub studentów prawa do prowadzenia zajęć pozalekcyjnych (kółek) lub do pomocy nauczycielom przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” bądź też powierzenie prowadzenia takich zajęć organizacjom pozarządowym, na podstawie umów zawartych ze szkołami (Stec, 2012, ss. 21-22). Przy okazji nasuwa się refleksja, iż być może zwiększenie społecznego prestiżu zawodu nauczyciela, połączone przede wszystkim z podniesieniem zarobków w edukacji, mogłoby skłonić część osób z wykształceniem prawniczym lub administracyjnym do wyboru drogi zawodowej nauczyciela, przynajmniej w niepełnym wymiarze zatrudnienia.

Podsumowanie

Dotychczasowe rozważania wskazują, że edukacja prawna w szkołach ponadpodstawowych uległa praktycznie likwidacji wskutek zmian dokonanych Rozporządzeniem Ministra Edukacji i Nauki z 8 marca 2022 roku. Niestety, stan ten utrzymuje się nadal, pomimo zmiany władzy po wyborach parlamentarnych w październiku 2023 roku – nie wypracowano bowiem jeszcze żadnych rozwiązań mających na celu przywrócenie tej edukacji przynajmniej w takim kształcie, w jakim funkcjonowała ona przed wejściem w życie rzezonego rozporządzenia. Wymaga to podjęcia pilnych działań, albowiem stan świadomości prawnej społeczeństwa jest niski, podczas gdy każdy ma przecież obowiązek przestrzegania prawa, a więc musi to prawo znać. Edukacja prawna jest istotnym czynnikiem kształtowania świadomych obywateli, znających swoje prawa i obowiązki, i ceniących praworządność jako wartość, którą należy chronić. Dlatego, wskazane jest podjęcie dyskusji nad przyszłym kształtem edukacji prawnej, która jednak powinna być prowadzona nie tylko przez polityków, ale przede wszystkim przez prawników i nauczycieli. Środowiska prawnicze i edukacyjne powinny wspólnie wypracować takie rozwiązania dotyczące edukacji prawnej, które będą mieć charakter trwały i konsekwentny, nie podlegający nieustannym reformom i eksperymentom. Wymaga to jednak także woli politycznej i wspólnego uznania przez wszystkie środowiska polityczne, że jeżeli chcemy żyć w społeczeństwie przestrzegającym prawa, to edukacja prawna jest istotną wartością.

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

REFERENCES

Opracowania

- Araucz-Boruc, A. (2023). *Spoleczeństwo młodych zagrożone suicydogennie*. Polityka i Społeczeństwo, 1
- Dudak, A. (2014). *Istota i znaczenie edukacji prawnej w kształtowaniu społeczeństwa otwartego*. Przegląd Pedagogiczny, 2
- Gmerek, K. (2023). *HiT a edukacja prawna. Analiza podstawy programowej dla szkół ponadpodstawowych*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 4
- Koba, L. (2012). *Monitoring i ewaluacja w badaniach świadomości praw człowieka w szkole*. Zarządzanie Publiczne, 3
- Koba, L. (2012). *Świadomość praw człowieka w Polsce*. Themis Polska Nova, 1
- Koba, L. (2014). *Edukacja w dziedzinie praw człowieka*. W: A. Florczak, A. Lisowska (red.), *Organizacje pozarządowe w działaniu*. Wrocław: OTO Agencja Reklamowa
- Kowalczyk, J. (2020). *Pozaszkolna edukacja prawna dorosłych a komunikacja między urzędem a obywatelem*. Studia Edukacyjne, 59
- Kuberska-Przekwas, K. (2014). *Samobójstwa dzieci i młodzieży jako choroba społeczna*. Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki społeczne, 1
- Lewicka, L. (2018). *Twórczość dla dzieci i młodzieży służąca edukacji prawnej na tle szeroko podejmowanych działań w tym zakresie*. Acta Iuris Stetinensis, 4
- Nieborak, T. (2021). *Czy edukacja prawna jest jeszcze potrzebna? Refleksje na 100-lecie „Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego”*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2
- Rogowski, W. (2018). *Zasób i inflacja przepisów prawa w Polsce (z uwagami porównawczymi)*. Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda, 1-2
- Stec, M. (2012). *Edukacja prawna w oczach praktyków*. W: A. Winiarska (red.), *Obywatel i Prawo VI. Wybrane problemy i rekomendacje*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych
- Woźniakowska-Fajst, D. (2012). *Edukacja prawna – możliwości, szanse, bariery*. Warszawa: Fundacja INPRIS – Instytut Prawa i Społeczeństwa

Źródła internetowe

- Diagnoza świadomości prawnej Polaków 2016. Główne wyniki badania wizerunku wymiaru sprawiedliwości i wiedzy prawnej Polaków*. <https://zpp.net.pl/files/manager/file-36173c-331c1a3cefe77c4d166d459a2e.pdf>
- HiT zniknie, ale nie od razu i nie we wszystkich klasach*, „Rzeczpospolita” 29.12.2023r., <https://edukacja.rp.pl/edukacja/art39631121-hit-zniknie-ale-nie-od-razu-i-nie-we-wszystkich-klasach>
- Komunikat z badań CBOS nr 37/2022 – Zaufanie społeczne*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_037_22.PDF
- Nowy przedmiot w szkołach. Co zamiast HiTu?*, <https://radiokolor.pl/nowy-przedmiot-w-szkolach-co-zamiast-hitu/>, [23.5.2024]
- Polacy bardzo źle oceniają zmiany w sądownictwie [Sondaż]*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Polacy-bardzo-zle-oceniaja-zmiany-w-sadownictwie-Sondaz-8238105.html>, [17.02.2021]
- Rojek-Socha, P. (2019). Polacy wybierają fora internetowe zamiast prawnika*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/gdzie-polacy-szukaja-porady-prawnej,482594.html>, [03.10.2019]

- Sobczak, K. (2019). *Zmalało zaufanie do sędziów i wszystkich prawników*. <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/zaufanie-do-sedziow-i-prawnikow-nizsze-raport-z-badan-opinii,366877.html>, [03.02.2019]
- Sondaż: ponad połowa Polaków źle ocenia reformę sądownictwa prowadzoną przez PIS*. <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art36393411-sondaz-ponad-polowa-polakow-zle-ocenia-reforme-sadownictwa-prowadzona-przez-pis>, [29.05.2022]
- Zmiana podstawy programowej – zaczynamy prekonsultacje*, <https://www.gov.pl/web/edukacja/zmiana-podstawy-programowej-zaczynamy-prekonsultacje>, [12.02.2024]